

Μία ἐκκλησιαστικὴ δυστοπία: τὸ ἐνδεχόμενον μιᾶς ψηφιακῆς ἐκκλησίας χωρὶς φυσικὴ παρουσία

Σταύρου Σ. Φωτίου*

1. Τὸ χριστιανικὸ εὐαγγέλιο

Ὁ Χριστὸς εὐαγγελίζεται στοὺς ἀνθρώπους τὴν ἁρμονικὴ κοινωνία τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τὸν Θεὸ καί, κατ' ἐπέκταση, μετὰ τὸν ἑαυτό του, τὸν συνάνθρωπό του καὶ τὴ φύση. Θεογνωσία καὶ αὐτογνωσία, κοινωνικότητα καὶ φυσικὴ θεωρία, εἶναι τὰ ζωηφόρα βιώματα τῆς χριστιανικῆς βιοτῆς.

Πιὸ συγκεκριμένα, στὴν ἀσύγχυτη καὶ ἀδιαίρετη κοινωνία του μετὰ τὸν Θεὸ ὁ ἄνθρωπος βιώνει δύο καίρια γνωρίσματα τῆς ἀληθινῆς ζωῆς: τὴν προσωπικὴ μοναδικότητα καὶ τὴν ἀθανασία. Στὴ θεανθρώπινη κοινωνία ὁ ἄνθρωπος δὲν χάνει τὴν ταυτότητά του· ἀπεναντίας καταξιώνεται ὡς πρόσωπο μοναδικὸ καὶ ἀπαρομοιάστο, ποὺ ἴδιό του δὲν πρόκειται νὰ ὑπάρξει ποτέ. Ταυτόχρονα, στὴν κοινωνία του μετὰ τὸν Θεὸ ὁ ἄνθρωπος νικά τὴ φθορὰ καὶ τὸν θάνατο, γίνεται κατὰ χάριν ἀθάνατος. Ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἑαυτό του, ὁ πιστὸς τὸν ἐκλαμβάνει ὡς δῶρο Θεοῦ, ποὺ τοῦ δόθηκε γιὰ νὰ βιώσει τὸν γλυκασμὸ τῆς ὑπαρξῆς καὶ τὴν ὁμορφιὰ τῆς δημιουργίας. Πρὸς τοῦτο θεωρεῖ τὸν συνάνθρωπό του ὡς ἀδελφὸ καὶ φίλο, ἡ κοινωνία ἀποτελεῖ ἰδρυτικὴ πράξη τῆς ζωῆς. Χωρὶς τὴν προσφώνηση τοῦ ἐσὺ τὸ ἐγὼ δὲν ἀναδεικνύεται. Τέλος, ἡ φύση εἶναι ὁ μέγας οἶκος τῆς ἀνθρωπότητας, μέσα στὸν ὁποῖο φιλοξενοῦνται ὅλα τὰ κτίσματα τοῦ Θεοῦ. Κάθε ὃν ἔχει τὸν δικό του ἰδιαίτερο ρόλο νὰ ἐπιτελέσει μέσα στὴ μεγάλη κοσμικὴ λειτουργία ποὺ λέγεται ζωή.

* Ὁ Σταῦρος Σ. Φωτίου εἶναι Καθηγητὴς τῆς Σχολῆς Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν καὶ Ἐπιστημῶν τῆς Ἀγωγῆς τοῦ Πανεπιστημίου Κύπρου καὶ Ἰδρυτικὸ Μέλος τῆς Κυπριακῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν, Γραμμάτων καὶ Τεχνῶν.

Ἡ εὐαγγελικὴ αὐτὴ πρόταση ζωῆς νοηματοδοτεῖ κάθε πτυχή τοῦ βίου. Ἡ πολιτικὴ παύει νὰ εἶναι διαιτησίᾳ τῆς ἀντιμαχίας ἐγωκεντρικῶν ἀτόμων καὶ μεταμορφώνεται σὲ τέχνη ἐνότητας ἀλληλέγγυων προσώπων. Ἡ οἰκονομία παύει νὰ εἶναι διαχείριση ἀντίρροπων συμφερόντων καὶ μεταμορφώνεται σὲ θεραπεία συγκεκριμένων ἀναγκῶν συγκεκριμένων ἀνθρώπων. Ἡ ἐργασία παύει νὰ εἶναι δουλεία/δουλειὰ πρὸς ἐπιβίωση καὶ μεταμορφώνεται σὲ δημιουργικὸ ἔργο, προσφορά στὸν δῆμο, τὸ ἐμεῖς. Ὁ ἔρωτας παύει νὰ εἶναι ἀνέραστη τριβὴ ἐπιδερμίδων καὶ μεταμορφώνεται σὲ ψυχοσωματικὴ ὥσμωση ἀγαπώντων προσώπων. Ἡ τέχνη παύει νὰ εἶναι ἀναδιάρθρωσις τῶν φυσικῶν δεδομένων καὶ μεταμορφώνεται σὲ παράθυρο πρὸς τὰ ἔσχατα, τὸν ἐρχόμενο καὶ ἤδη ἐγκαινιζόμενο καινούργιο κόσμον τοῦ Θεοῦ.

Τούτῃ τὴν ἐν Χριστῷ ζωὴ βιώνει ἡ Ἐκκλησία μὲ τὴν ὅλη τῆς ὑπαρξή. Ἐξαιρέτως στῇ θείᾳ Λειτουργίᾳ φανερώνονται ὁ Θεὸς ὡς τριαδικὴ κοινωνία καὶ ὁ ἄνθρωπος ὡς τὸ ἀγαπημένο του δημιουργήμα. Ἡ πατρότητα τοῦ Θεοῦ ἐπιφέρει τὴν ἀδελφосύνη τῶν ἀνθρώπων. Ἡ μετοχή τῶν πιστῶν στὸν Ἄρτο τῆς Ζωῆς καθιστᾷ τὴν Ἐκκλησίαν μίαν παγκόσμιαν ἀδελφικὴν κοινωνίαν, στὴν ὁποία οἱ πάντες εἶναι κεκλημένοι. Τὴν οἰκουμενικὴν αὐτὴ συμφιλίωση καὶ καταλλαγὴν προάγει ἡ Ἐκκλησία μὲ τὴν ὅλη παρουσία τῆς στὸν κόσμον. Κομίζοντας στὸ δημόσιο τὴν καλὴ ἀγγελίαν ὅλων τῶν ἐποχῶν, ἡ Ἐκκλησία συνιστᾷ μαρτυρίαν γιὰ τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρώπου, τὴν εὐθύνη γιὰ τὸν συνάνθρωπο καὶ τὸν σεβασμὸ τῆς φύσεως¹.

1. «Τὸ θεμέλιο γιὰ τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου καὶ τῆς κοινωνίας μεταξύ τους τὸ ἔχουμε στὸν Τριαδικὸ Θεὸ καὶ τὴν ἐνανθρώπηση τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ὡς ἀνθρώπου αἰωνίου. Αὐτὰ ἀποτελοῦν τοὺς δύο μεγάλους στύλους τῆς Χριστιανικῆς πίστεως ἄρρηκτα συνδεδεμένους μεταξύ τους. Εἶναι δύο πηγὲς ἀγάπης μεταξύ τῶν ἀνθρώπων, δηλαδὴ τῆς ἀσυγχύτου ἐνώσεως μεταξύ τους ὡς ἀνθρώπων καὶ μεταξύ τους καὶ τοῦ Θεοῦ, γιὰ τὸν σκοπὸ τῆς ἀτελευτήτου καὶ εὐτυχοῦς πνευματικῆς ἀναπτύξεως. Εἶναι οἱ δύο πηγὲς τῆς ἀρμονικῆς ζωῆς τῆς ἀνθρωπότητος στενὰ συνδεδεμένες μεταξύ τους. Ἡ Τριαδικότης τοῦ Θεοῦ, ἡ αἰωνία καὶ τελεία ὑπαρξὴ Του ἐξηγεῖ τὴν ἐνσάρκωση τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ὡς ἀνθρώπου, ἡ ὁποία μᾶς συνδέει μὲ τὴν Τριαδικὴν ἀγάπην καὶ ἐξασφαλίζει σὲ μᾶς τὴν χαρὰ καὶ τὴν αἰώνια πνευματικὴν πρόοδο.

Ὁ κόσμος δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι ἔργο τῆς ἀγάπης καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει ἄλλο σκοπὸ ἀπὸ τὴν ἀγάπην τὴν ὁποία ποτὲ δὲν θὰ χορτάσει. Ἐνὼ ἡ ἀγάπη εἶναι ἡ καλύτερη ἀξιοποίηση τῶν προσώπων.

2. Άσώματα και φυσική παρουσία

Τὸ ὑπαρξιακὸ περιεχόμενον κάθε θεολογικῆς βιοθεωρίας ἐκφράζει ἡ λατρεία της. Κατ' ἀκολουθίαν, ἡ χριστιανικὴ πίστις ἀποτυπώνεται καίρια στὴ λατρεία της, ἰδιαίτερώς στὴ θεία Λειτουργία. Σὲ αὐτὴν ἀναδεικνύονται οἱ θεμελιώδεις ἀντιλήψεις τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὸν Θεό, τὸν ἄνθρωπο καὶ τὴ φύση. Συνεπῶς ὅποιαδήποτε ἀλλοίωση τοῦ αὐθεντικοῦ λατρευτικοῦ τυπικοῦ συνεπάγεται ἀντίστοιχες θεολογικὲς, ἀνθρωπολογικὲς καὶ κοσμολογικὲς διαφοροποιήσεις.

Τὴν ἐποχὴ μας διακρίνει ἡ ἐκρηκτικὴ πρόοδος τῆς τεχνολογίας, ἡ ὁποία –μεταξὺ ἄλλων– προσφέρει νέες δυνατότητες στὴν ἐπικοινωνία μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Ἔτσι, ἡ σύγχρονη τεχνολογία ἐπιτρέπει καὶ τὴν ἐμφάνιση τῆς ψηφιακῆς ἐκκλησίας. Πρόκειται γιὰ τὴν προσομοίωση τῶν τελουμένων σὲ ἓναν ναό, τὰ ὁποῖα κάποιος μπορεῖ νὰ παρακολουθεῖ ἀπὸ τὸ σπίτι του μέσῳ τοῦ ἠλεκτρονικοῦ του ὑπολογιστῆ καὶ ἐκτελώντας μὲ αὐτὸν κάποιες κινήσεις. Τέτοιες ἐκκλησίαι λειτουργοῦν ἐδῶ καὶ πολλὰ χρόνια στὸν χῶρο τοῦ Προτεσταντισμοῦ. Ἀνακύπτει ἔτσι τὸ ἐρώτημα: Μπορεῖ ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία νὰ υἱοθετήσῃ τὴν πρακτικὴ αὐτή; Ἡ ἀπάντηση ἀναδύεται μὲ τὴν ἀκόλουθη ἀδρομερῆ ἱχνογράφηση διαφορῶν ἀνάμεσα στὴν παρακολούθηση τῆς λειτουργίας σὲ μία ψηφιακὴ ἐκκλησία καὶ τὴ μετοχὴ στὴ Λειτουργία τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας.

Σὲ μία ψηφιακὴ λειτουργία ἡ σχέση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν Θεὸ ἐκπίπτει σὲ ἀτομικὸ εὐσεβῆ στοχασμό. Ἀντίθετα στὴν ὀρθόδοξη Λειτουργία ὁ ἄνθρωπος κοινωνεῖ μὲ τὸν Θεὸ πρόσωπο πρὸς πρόσωπο, προγεύεται τῆς προσωπικῆς μεταμόρφωσής του μέσα στὴν ἀνακαίνιση τῆς ὅλης κτίσεως στὴν κοινωνία της μὲ τὸν Θεό. Ἐπιπλέον αὐτὴ ἡ ψυχοσωματικὴ κοινωνία τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν Θεὸ τελεῖται μέσα σὲ μία κοινότητα ἀνθρώπων μέσῳ συγκεκριμένης στάσεως ἔναντι τῆς φύσεως².

² Ἡ προβολὴ τῆς ἀξίας τῶν προσώπων καὶ τῆς μεταξὺ τους ἀγάπης ὡς τῆς μοναδικῆς ὁδοῦ γιὰ τὴν ἀτελεύτητὴ τελείωση, μὲ τὴν συνεχῆ καταπολέμηση τοῦ ἐγωισμοῦ καὶ τῶν παθῶν ποὺ προέρχονται ἀπὸ αὐτόν, συνιστᾷ τὴ μεγάλη καὶ ἀναντικατάστατη ἀποστολὴ τῆς Ἐκκλησίας». Δ. Στανιλοάε, *Θεολογία καὶ Ἐκκλησία*, μετάφρ. Ν. Τσιρώνης, ἐκδ. Τῆνος, Ἀθήνα 1989, σσ. 5-6.

2. «Ἡ θεολογικὴ διερεύνηση ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν τῶν ὀνομάτων ἐπίσκεψιν. Καταρχήν,

Στην ψηφιακή λειτουργία ο άνθρωπος είναι θεατής, άμετοχος τῶν δρωμένων στὸν ναό. Καὶ τοῦτο γιατί ἀπουσιάζει σωματικά. Ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις του μετέχουν μόνον ἡ ὄραση καὶ ἡ ἀκοή. Ἐπιπλέον, ἡ φυσικὴ ἀπουσία του ἀποκλείει κάθε συμβολή του στὰ τελούμενα καὶ κάθε ἀλληλεπίδραση μὲ τοὺς ἄλλους. Ἀντίθετα, στὴν Ὁρθόδοξη Λειτουργία ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι θεατής ἀλλὰ μέτοχος καὶ συλλειτουργός. Γι' αὐτὸ καὶ στὴν Ὁρθόδοξία, χωρὶς τὴ φυσικὴ παρουσία ἔστω καὶ ἐνὸς λαϊκοῦ, ὁ ἱερέας δὲν μπορεῖ νὰ τελέσει τὴ θεία Λειτουργία. Συνεπῶς στὴν Ὁρθόδοξη Λειτουργία μετέχει καὶ καταξιώνεται ὁ ὅλος ψυχοσωματικὸς δυναμισμὸς τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ σῶμα του μετέχει μὲ σταυροκόπημα, κάθισμα, ὀρθοστασία, κίνηση. Ἐπίσης, ὁ πιστὸς μετέχει μὲ ὅλες του τὶς αἰσθήσεις: ὁρᾷ τὰ δρώμενα· ἀκούει διάλογο· μυρίζεται λιβάνια· γεύεται τροφή· φιλᾷ εἰκόνες. Μὲ τὸν τρόπο αὐτό, σῶμα καὶ ψυχὴ, αἰσθήσεις καὶ αἰσθητήρια ὄργανα, λογικὴ, συναίσθημα καὶ βούληση συγκινούνται καὶ συνεργάζονται στὴ βίωση τῆς ἀλήθειας³. Ὁ ἀκρωτηριασμὸς τῆς

τὸ ἐρώτημα τῆς πραγματικότητας εἶναι ἓνα κατεξοχὴν ὄντολογικὸ καὶ ὑπαρξιακὸ ἐρώτημα στὸ πλαίσιο τῶν θεολογικῶν προκειμένων. Μία ἀπὸ τὶς θεμελιώδεις ἀρχές τοῦ θεολογικοῦ λόγου ἄρχεται ἀπὸ τὴν ἀπάντηση (ἐννοούμενη ὡς πίστη) στὴν ἀποκάλυψη τοῦ Θεοῦ στὸν κόσμο) στὰ ἐρωτήματα σχετικὰ μὲ τὸ ποιός/τί, μὲ ποιές ἐκφάνσεις καὶ μὲ ποιὸν τρόπο μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς πραγματικὸς στὸν κόσμος. Γιὰ τοὺς χριστιανοὺς λοιπὸν ὁ Θεὸς εἶναι ὁ “Ὦν” καὶ ἡ ὀρθοστάτησή αὐτοῦ τοῦ ζυγοῦ ἀποτελεῖ κριτήριον κάθε ἐκφάνσεως τοῦ πραγματικοῦ μὲ ἀναφορὰ στὴν προσωπικὴ ἢ κοινωνικὴ, τὴ φυσικὴ ἢ τὴν εἰκονικὴ ζωή». X. N. Τσιρώνης, *Ἀνθρώπος καὶ κοινωνία*, ἐκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2013, σ. 271.

3. «Ἡ ἐν ὀνόματι τῆς πλέον πρόσφατης τεχνολογικῆς ἐπανάστασης σταδιακὴ ὅσο καὶ μετ' ἐπαίνων ἀπομάκρυνση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸ κατὰ τὰ ὥς ἄνω κυρίως ἀνθρώπινο, δηλ. ἀπὸ τὸν ἀμέσως προσωπικὸ καὶ κοινωνικὸ χαρακτήρα τῆς ὑπόστασός του, ὅπως ὁ τελευταῖος ἐκφράζεται μέσῳ τῆς ἐπίθεσης τῆς σφραγίδας τῆς προσωπικῆς του ἐτερότητας σὲ κάθε πεδίο τῆς ἀτομικῆς του ἐκφράσεως, ἤτοι ἀπὸ τὴν ἀποτύπωση τοῦ γραφικοῦ του χαρακτήρα μέχρι τὴν ἐκδήλωση τοῦ τρόπου τῆς φυσιολογικῆς, κινησιολογικῆς καὶ ἐν γένει συμπεριφορικῆς του ἐκφραστικῆς στὸν στίβο τῶν ἁμεσῶν σχέσεων κοινωνίας, καὶ ἡ ὑποκατάστασή του ἀπὸ ἓνα πλαίσιο ἀπομακρυσμένων, ἐξ ἀποστάσεως, ἀπρόσωπων, κατὰ τὸ μᾶλλον ὁμοιότροπων καὶ ἐπαναλαμβανόμενων ἐπὶ τῇ βάσει ἐνὸς σταθεροῦ μοτίβου, ἀνέπαφων, ψηφιακῶν ἐπαφῶν ὅχι μόνον δὲν ὑπηρετεῖ καὶ δὲν ἄγει στὴν κατὰ ἀνωτέρω διάπλαση τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου κατὰ πλήρωση ἢ, πάντως, ἀξιοποίηση τῶν ὑπαρκτικῶν του δυνατοτήτων ἀλλὰ καὶ ἄγει μετὰ βεβαιότητος στὴν πρόκληση βαρύτατων μορφῶν κοινωνικῆς ἀναπηρίας.

Καὶ τοῦτο, διότι ἡ ἀμεσότητα τῶν σχέσεων κοινωνίας δοκιμάζει καί, συνεπῶς, γυμνάζει τὶς ἀτομικὲς ἀρετὲς μέσα ἀπὸ τὸ καμίνι καὶ τὴν τριβὴ τῆς προσωπικῆς ἐπαφῆς ἐντὸς τῶν πεπερασμένων ὁρίων τοῦ ὕλικου χώρου τῶν τριῶν διαστάσεων καὶ τῇ βά-

ψυχοσωματικής σκευής του ανθρώπου που γίνεται στην ψηφιακή λειτουργία συντελεί στην υποτίμηση και υποβάθμιση διαφόρων μερών έναντι άλλων. Ίδεαλιστικές αντιλήψεις για την κατωτερότητα του σώματος έναντι της ψυχής επανέρχονται συνειδητά ή ασυνείδητα στο προσκήνιο. Η Έκκλησία όμως μέσα στην ιστορία της έδωσε αγώνες για να διαφυλάξει την ακεραιότητα και τη λειτουργικότητα του ανθρωπίνου προσώπου⁴. Έτσι, καταδίκασε κάθε άμφισβήτηση της ενανθρώπησης και ενσάρκωσης του Θεού, απέριψε κάθε καχυποψία για την αξία και τη σημασία π.χ. του νοῦ, της ενέργειας, της θέλησης του ανθρώπου.

Περαιτέρω, ή σωματική απουσία του ανθρώπου στην ψηφιακή Έκκλησία διαφοροποιεί και τη σχέση του με τον συνάνθρωπο. Ουσιαστικά δίπλα του δεν υπάρχει κανένας – απλώς στην όθονη του υπολογιστή του διακρίνει ότι και άλλοι είναι συνδεδεμένοι ως όμοιώματα στην ίδια ιστοσελίδα. Στην Ορθόδοξη όμως Λειτουργία οι άλλοι είναι παρόντες φυσικά, είναι ένσαρκα πρόσωπα, με το σώμα τους καταλαμβάνουν συγκεκριμένο χώρο και χρόνο⁵. Τοῦτο σημαίνει ότι ο πιστός μαθαίνει

σανο –όσο βεβαίως και την χαρά– της ψηλαφήσιμης –και όχι απλώς ιχνηλατήσιμης– ανθρώπινης παρουσίας». Β. Χρ. Μποῦτος, «Ο ψηφιακός καπιταλισμός ως συντελεστής άπανθρωπίας», <https://antifono.gr/ψηφιακος-καπιταλισμος/> [03.10.2023].

4. «Η θετική άποτίμηση της σωματικότητας από τους χριστιανούς δεν εξαντλείται στην ισόκυρη θεώρηση του ψυχικού με το σωματικό, στο συναμφοτέρο της ύπαρξής τους. Τὸ σῶμα εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν γνωσιοθεωρητικὸ ὄργανο, ἡ συνθήκη δυνατότητας τοῦ κόσμου καὶ τῶν πραγμάτων ποὺ περιέχονται σ' αὐτόν. Τὰ πράγματα τοῦ κόσμου ὑπάρχουν καὶ μᾶς κοινοποιοῦνται, στὸ μέτρο ποὺ παρουσιάζονται σὲ ἓνα σωματικὸ ὑποκείμενο. Ὁ κόσμος τῆς ἀντίληψής μας, ὁ μόνος κόσμος γιὰ τὸν ὁποῖο μπορούμε νὰ ἐκφραστοῦμε, ὑπάρχει μόνο με ὅρους καὶ μέσα στὰ ὅρια τῆς σωματικῆς μας ὑπαρξῆς. Ὅ,τι γνωρίζουμε, τὸ γνωρίζουμε σωματικά. Δὲν ὑπάρχει κόσμος ἀντικειμενικοποιημένος, ὡς καθαρὴ ἐξωτερικότητα. Ὑπάρχει μόνο καὶ ἀποκλειστικὰ μέσα ἀπὸ τὸ σῶμα μου. Καὶ ὑπάρχει με τὸν συγκεκριμένο τρόπο (ὄραση-αἴσθηση-ἀφή-γεύση-ἀκοή), γιὰτὶ ἔτσι μπορεῖ τὸ σῶμα μου νὰ τὸν ἀντιληφθεῖ [...]. Τὸ σῶμα προσφέρει τὴ διάσταση τῆς ὑπαρξῆς, δίνει ζωὴ, ἐνσαρκώνει στὴν ὑπαρξή». Ἰω. Πλεξίδας, «Τὸ τέλος τοῦ ἀνθρώπου: μὴ χριστιανικὴ προσέγγιση στὴν ἔννοια τοῦ μετανθρώπου», στό: Δ. Κ. Γερούκαλης (ἐπιμ.), *Μετάνθρωπος*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 2018, σσ. 196-197.

5. «Τὸ τρίτο, ἀκόμη πιὸ σύνθετο ἐπίπεδο μελέτης τῆς διαπροσωπικῆς σχέσης ἀφορᾷ τὸ πλαίσιο ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑφίσταται ἡ σχέση. Τὸ πλαίσιο ὀρίζει τοὺς κανόνες, τοὺς ρόλους, τοὺς κώδικες καὶ τὰ τελετουργικὰ ποὺ δομοῦν τὴ σχέση. Ὅρίζει, ἐπίσης, τὰ χωροχρονικὰ στοιχεῖα ἐντὸς τῶν ὁποίων διεξάγεται ἡ ἀλληλεπίδραση, τόσο ὡς πρὸς τὴ φυσικὴ ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὴ συμβολικὴ τοὺς διάσταση. Σὲ κάθε ἀνθρώπινη συνάντηση ἔχει πάντοτε σημασία ὅχι μόνο πῶς εἶναι δομημένος ὁ χώρος ἢ ποῦ κἀθεται, ποῦ τοποθετεῖται ἢ στέκεται ὁ κάθε ἓνας, ἀλλὰ καὶ τί συμβολίζει ἡ συγκεκριμένη “θέση”

νὰ συνυπάρχει μὲ ἀνθρώπους ὑπαρκτούς, τοὺς ὁποίους ὀφείλει νὰ γνωρίσει καὶ νὰ ἀγαπήσει, πέρα ἀπὸ κάθε βιολογικὴ ἢ κοινωνικὴ διάκριση. Μέσα στὸν ὀρθόδοξο ναὸ συναντῶνται ἄνθρωποι διαφόρων βιολογικῶν γνωρισμάτων –π.χ. ἄνδρες καὶ γυναῖκες, ψηλοὶ καὶ κοντοί, ἑγχρωμοὶ καὶ λευκοί– καὶ διαφόρων κοινωνικῶν χαρακτηριστικῶν –π.χ. καταγωγῆς, ἐθνικότητος, πολιτισμοῦ. Ὅλα αὐτὰ ὁ πιστὸς μαθαίνει νὰ τὰ ἀποδέχεται, τουτέστιν νὰ καταφάσκει κάθε αὐθεντικὴ ἑτερότητα. Κάθε ἀληθινὴ διαφορά δὲν ἀποτελεῖ αἰτία ρήξης καὶ ἀντιπαλότητος ἀλλὰ γίνεται ἔναυσμα ἀμοιβαίου ἐμπλουτισμοῦ, διαφορᾶς στὴν ἐνότητα, ἐνότητας στὴ διαφορά. Ἐνεκεν τούτου ὁ πιστός, ἔμπρακτα καὶ ἐμπειρικά, μαθαίνει νὰ ἀγαπᾷ τὸν συνάνθρωπό του ὅπως αὐτὸς εἶναι καὶ ὅχι ὅπως θὰ ἤθελε νὰ εἶναι⁶. Ὁ πιστὸς ἀγαπᾷ συγκεκριμένους ἀνθρώπους καὶ ὅχι μία ἀφηρημένη ἀνθρωπότητα. Κάθε ναρκισσιστικὴ συσπείρωση στὸ ὅμοιο ἀντικαθίσταται ἀπὸ τὴν κοινωνία μὲ τὸν κατ' ἐξοχὴν Ἄλλον –τὸν Θεό– καὶ τοὺς ἄλλους – τοὺς συνανθρώπους⁷.

τοῦ καθενός (ποῦ ἐπιλέγει ἢ ποῦ τοῦ συστήνουμε νὰ καθίσει, τί μεσολαβεῖ ἀνάμεσά μας, ποιές εἶναι οἱ στάσεις τῶν σωμάτων κ.λπ.). Στὶς διαδικτυακὲς σχέσεις ἡ σημασία τοῦ πλαισίου αἵρεται. Κάθε ἓνας ἀπὸ τοὺς ἐπικοινωνοῦντες βρίσκεται μπροστὰ στὴν ὁθόνη του, σὲ ἓναν φυσικὸ χῶρο ποῦ ὁ ἄλλος οὔτε τὸν ὀρίζει οὔτε τὸν γνωρίζει». Μπετίνα Ντάβου, «Γνωσιακὴ ψυχολογία: τεχνολογικὰ διαμεσολαβημένες σχέσεις», *ΑΩ* 56 (2012), σ. 49.

6. «Καὶ ἐδῶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀναζήτηση θὰ ἔγκειται στὸ νὰ ἀρθρώσουμε καὶ πάλι τὴ σημασία ποῦ ἔχει ἡ διάδραση μὲ τὸν τυχαῖο πλησίον καὶ ὅχι μὲ αὐτὸν ποῦ μᾶς ἔχουν ὑποδείξει οἱ διαδικτυακοὶ ἀλγόριθμοι. Αὐτὸ ποῦ θὰ μπορεῖ νὰ προσφέρει ἡ Ἐκκλησία θὰ εἶναι τὸ δῶρο τῆς τυχειότητος, νὰ συνυπάρξουμε, δηλαδή, μὲ τὸν τυχαῖο ἄλλο, μὲ τὸν ὁποιοδήποτε ἄλλο καὶ ὅχι μὲ αὐτὸν ποῦ ἀπλᾶ μᾶς ταιριάζει». Δ. Σκλήρης, «Ἀνθρωπος, ζῶο καὶ μηχανή», *Σύναξη* 147 (2018), σ. 38.

7. «Ἀντίθετα, στὴν ιδιωτικότητα καὶ ἐπιλεκτικότητα ποῦ προσφέρει ἡ ψηφιακὴ εὐχαριστία, αὐτοὶ ποῦ μετέχουν σὲ εὐρέως ἀνόμοιους φυσικοὺς τόπους μπορεῖ νὰ μὴν χρειασθεῖ ποτὲ νὰ ἀσχοληθοῦν ὁ ἓνας μὲ τὸν ἄλλο μὲ κάποιο συγκεκριμένο ἢ χριστιανικὸ τρόπο. Μὲ λίγα λόγια, οἱ ἐπικοινωνοῦντες ψηφιακὰ μποροῦν νὰ διαλέξουν μὲ ποιούς θέλουν νὰ ἀλληλοεπιδροῦν στὴν πραγματικὴ ἐκκλησία, ὅμως, κάποιοι δὲν μπορεῖ συνήθως νὰ κάνει αὐτὴν τὴν ἐπιλογή. Στὸ ψηφιακὸ περιβάλλον, φαίνεται νὰ ὑπάρχει ἰσχυρὴ ἑλξη πρὸς ἐπιλογή τῆς ὁμοιογένειας μᾶλλον, παρὰ τὴν ἐπιλογή τῆς διαρκοῦς θεϊκῆς πρόσκλησης γιὰ χαριτωμένη ἑτερογένεια. Ἐπιπλέον, στὴν ψηφιακὴ ἐπικοινωνία κάποιοι μπορεῖ νὰ ὑπηρετεῖ τὸν ἑαυτό του· στὴν πραγματικὴ ἐκκλησιαστικὴ Κοινωνία κάποιοι ὑπηρετεῖται ἀπὸ τοὺς ἄλλους καὶ ὑπηρετεῖ τοὺς ἄλλους». G. S. Mikoski, “Bringing the body to the table”, *Theology Today* 67 (2010), σ. 258.

Σε σχέση τώρα με τή φύση, στην ψηφιακή ἐκκλησία, ὅταν ὁ ἱερέας εὐλογεῖ καὶ προσφέρει τὸν ἄρτο, ὁ συνδεδεμένος μαζί του, στὴν καλύτερη περίπτωση, καταναλώνει ἓνα κομμάτι ψωμιοῦ ποὺ ἔχει μπροστά του. Στὴν Ὁρθόδοξη ὁμως Λειτουργία, οἱ πιστοὶ παίρνουν ἀπὸ τὴ φύση τὸ σιτάρι καὶ τὴ σταφυλὴ –δῶρα τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ–, τὰ μεταμορφώνουν σὲ ψωμὶ καὶ κρασί καὶ τὰ φέρουν στὸν ναὸ γιὰ νὰ τὰ ἀντιδωρίσουν στὸν Θεό. Ὁ Θεὸς τὰ μεταμορφώνει σὲ σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ καὶ οἱ πιστοὶ κοινωνώντας σὲ αὐτὰ γίνονται τέκνα Θεοῦ καὶ ἀδέλφια μεταξύ τους. Μετέχοντας στὴ Θεία Εὐχαριστία ὁ πιστὸς πιστοποιεῖ ὅτι ὅταν οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἀδελφοὶ τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς ὅχι μόνο ἀρκοῦν γιὰ ὅλους ἀλλὰ καὶ περισσεύουν. Κατ' ἀκολουθίαν, ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἓνα παθητικὸ καὶ ἄβουλο ὄν ποὺ ἀπλῶς προσαρμόζεται στὸ περιβάλλον. Ὡς κατὰ χάριν συνδημιουργὸς τοῦ Θεοῦ, κοσμεῖ τὴν κτίση μὲ πινελιὲς πολιτισμοῦ: Ὁλόκληρη ἡ φύση ἐξαγιάζεται καὶ συμπορεύεται μὲ τὸν ἄνθρωπο πρὸς τὸν Θεό.

Περαιτέρω, μία ἄλλη διαφορὰ ἀνάμεσα στὴν ψηφιακὴ ἐκκλησία καὶ τὴν Ὁρθόδοξη εἶναι ὅτι στὴν πρώτη ὁ συνδεδεμένος μὲ αὐτὴν δὲν χρειάζεται νὰ κινηθεῖ ἀπὸ τὸ σπίτι του. Ἀντίθετα ὁ Ὁρθόδοξος Χριστιανός, γιὰ νὰ μετᾶσχει στὴ Θεία Λειτουργία, ἐξέρχεται τοῦ οἴκου του καὶ ὁδεύει πρὸς τὸν κοινὸ οἶκο τῶν πιστῶν τῆς ἐνορίας του. Αὐτὸ γίνεται πρὸς συγκεκριμένο ναό, σὲ συγκεκριμένο χῶρο καὶ χρόνο, ἀπὸ τοὺς συγκεκριμένους πιστοὺς τῆς συγκεκριμένης ἐνορίας. Ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι ἄθροισμα ἀσωμάτων ἀτόμων, ὁπαδῶν μιᾶς ἄσαρκης ἰδεολογίας, ἀλλὰ σχετιζόμενα σωματοψυχικὰ πρόσωπα, ποὺ συγκροτοῦν καὶ φανερώνουν τὴν Ἐκκλησίαν σὰν ὁρατὴ διαπροσωπικὴ κοινότητα, ποὺ μὲ τὴν ὅλη παρουσία της μαρτυρεῖ γιὰ τὸν καινούργιο κόσμον τοῦ Θεοῦ. Αὐτὸν τὸν καινούργιο κόσμον εἰκονίζει ἡ σύναξη τῶν πιστῶν στὸν ναό, αὐτὸν προγεύεται καθέννας τους, σὲ αὐτὸν παραπέμπει ἡ μουσικὴ, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, ἡ εἰκονογράφηση καὶ τὰ τελούμενα σὲ αὐτόν.

Ἐνὶ λόγῳ, στὸν λειτουργικὸ χωρόχρονο τῆς Ὁρθόδοξης θείας Λειτουργίας ὁ πιστὸς συν-χωρεῖται καὶ συν-χρονίζεται μὲ τὸν Θεὸ καὶ τὸν συνάνθρωπο: Ἡ παρουσία τῶν ἄλλων εἶναι πηγὴ εὐφροσύνης, συνιστᾷ καταξίωση τῆς ὑπαρξῆς. Στὴ δυναμικὴ πορεία ἀνθρώπων καὶ φύσεως πρὸς τὸν Θεὸ ὅλα τὰ ὄντα ἐνοποιοῦνται καὶ συλλειτουργοῦν ἀρμονικά.

3. Διαφορετικές θεολογίες

Οι διαφορές ανάμεσα σε μία ψηφιακή και μία Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία εἶναι καίριες. Καὶ τοῦτο διότι ἐκφράζουν δύο διαφορετικές θεολογίες, δύο διαφορετικές ἐκδοχὲς τῆς σχέσεως Θεοῦ, ἀνθρώπου καὶ φύσεως⁸.

Ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἱκανοποιεῖται μὲ τὴν ψηφιακὴ ἐκκλησία εἶναι τὸ ἄτομο τῆς μετανεωτερικῆς ἐποχῆς, τὸ ὁποῖο προσφεύγει στὸν Θεὸ ἐπιζητώντας τὴν ἱκανοποίηση τῶν λεγομένων θρησκευτικῶν του ἀναγκῶν. Χαρακτηριστικό του γνώρισμα εἶναι ἡ ρευστότητα: Ἀλλάζει συνεχῶς, ὥστε νὰ συνταιριάζει μὲ ὅτιδήποτε ἐπιθυμεῖ. Σήμερα συνδέεται μὲ τοὺς τάδε καὶ αὐριο μὲ κάποιους ἄλλους· σήμερα συνδέεται μὲ τὴν τάδε ψηφιακὴ ἐκκλησία καὶ αὐριο μὲ κάποιαν ἄλλη. Ἡ ἐκάστοτε ἐπιλογὴ καὶ ἡ ἀσώματη σύνδεση, τοῦ ἐπιτρέπει νὰ μένει μόνος, νὰ μὴν συνευρίσκεται μὲ ἑνσαρκους ἀνθρώπους, νὰ μὴν ἀθλεῖται στὴ σύναψη ἀπαιτητικῶν κοινωνικῶν σχέσεων, πρᾶγμα ποὺ προϋποθέτει ἀνάλογη ἀσκητική. Σὲ ἓνα ψηφιακὸ περιβάλλον ἱκανοποιεῖ τὴν ἀνάγκη του γιὰ ιδιωτικῆς χρήσεως ἐμπειρίες τοῦ ἱεροῦ, χωρὶς νὰ μετέχει σὲ κάποια κοινότητα ποὺ δεσμεύεται γιὰ ὁποιαδήποτε ἐμπρακτὴ δράση ὑπὲρ τῶν συνανθρώπων. Πρόκειται γιὰ τὸν ἐναλλάξιμο ἄνθρωπο⁹ ποὺ προάγει ἡ κυρίαρχη σήμερα κοσμοθεωρία, ὁ ὁποῖος ἀλλάζει συνεχῶς πρόσωπο καὶ ταυτότητα –στὸ διαδίκτυο μπορεῖ νὰ ἔχει πολλὰ προσωπεῖα καὶ

8. «Στὴν ψηφιακὴ ἐποχὴ, ἴσως ἡ περίπτωση τῆς κλασικῆς ἀντιμαχίας σχετικὰ μὲ τὴν παρουσία τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ στὴ Θεία Εὐχαριστία νὰ ἔχει ἀντιστραφεῖ. Τὸ ἐρώτημα μὲ τὸ ὁποῖο ἔχουμε τώρα νὰ ἀναμετρηθοῦμε δὲν εἶναι “μὲ ποιὸν τρόπο ὁ Κύριος εἶναι παρὼν στὴν εὐχαριστία”; Πραγματικά, τὸ ἐρώτημα τώρα εἶναι “μὲ ποιὸν τρόπο εἴμαστε παρόντες στὴν Εὐχαριστία”; Σὲ αὐτοὺς τοὺς καιροὺς τῆς γρήγορης μετάβασης στὴν ψηφιακὴ ἐποχὴ, φαίνεται ὅτι τὸ νὰ κομίζεις τὸ σῶμα στὴν τράπεζα τοῦ Κυρίου δὲν ἔχει νὰ κάνει τόσο μὲ τὰ σώματά μας ὅσο μὲ αὐτὸ τοῦ Κυρίου». G. S. Mikoski, “Bringing the body to the table”, ὁ.π., σσ. 258-259.

9. «Πράγματι, ἡ νοοτροπία καὶ ὁ τρόπος ζωῆς στὴ μαζικὴ δημοκρατία ἐμφανίζουν τὰ ἴδια βασικὰ δομικὰ γνωρίσματα ποὺ χαρακτηρίζουν καὶ τὸ ἀναλυτικὸ-συνδυαστικὸ σχῆμα σκέψης [...]. Ἡ ρευστοποίηση, διάλυση ἢ κατάρτιση τῶν ἄλλοτε ἐδραίων καὶ αὐτοτελῶν, ἀν καὶ στὸ πλαίσιο τῆς ἀστικῆς σύνθεσης ὀργανικὰ συνδεόμενων μεγεθῶν γέννησε ἅπειρες δυνατότητες συνδυασμῶν, καὶ ἡ ἀξιοποίησή τους ἐγένετο ὁ αὐτονόητος τρόπος σκέψης καὶ ζωῆς στὴ μαζικὴ δημοκρατία. Τώρα τὰ πάντα μποροῦν καὶ ἐπιτρέπεται νὰ συνδυασθοῦν μὲ τὰ πάντα, στὴ μόδα, στὴν παιδεία, στὴν πνευματικὴ παραγωγή ἢ στὰ ὅρια τῆς προσωπικῆς ζωῆς». Π. Κονδύλης, *Ἡ παρακμὴ τοῦ ἀστικοῦ πολιτισμοῦ*, ἐκδ. Θεμέλιο, Ἀθήνα 2000, σ. 267.

ὅποια ταυτότητα θέλει— γιὰ νὰ ταιριάζει κάθε φορά μὲ ὅσους κρίνει ὅτι μποροῦν νὰ ἱκανοποιήσουν τὶς ἐγωτικές του φαντασιώσεις¹⁰.

Γι' αὐτὸ καὶ σὲ τελικὴ ἀνάλυση Θεὸς του εἶναι ὁ ναρκισσιστὴς ἑαυτός του. Γι' αὐτὸ δὲν εἶναι τυχαῖο ποὺ ρέπει πρὸς τὶς νέες θρησκευτικὲς πνευματικότητες. Σύμφωνα μὲ αὐτὲς μέσα στὸν «ἐσώτερο ἑαυτό του» ὑπάρχει ἓνας «θεῖος σπινθήρας», τὸν ὁποῖο ὅταν ἀξιοποιήσει μπορεῖ νὰ συνδεθεῖ μὲ τὴ θετικὴ συμπαντικὴ ἐνέργεια, ὅποτε, μακριὰ ἀπὸ ἐξωτερικὲς σκοτούρες, μπορεῖ νὰ βιώνει τὴν ἀτομικιστικὴ εὐδαιμονία. Εἶναι βέβαια αὐτονόητο ὅτι ἡ ἀδιαφορία γιὰ τὰ κοινωνικὰ προβλήματα καὶ τὸν «τρόμο τῆς ἱστορίας», τοῦτη ἡ δραπέτευση στὸν ἐσωτερικισμό, ἀποτελεῖ τὸν καλύτερο σύμμαχο γιὰ τοὺς ἔχοντες καὶ κατέχοντες τὰ πλούτη καὶ τὶς ἐξουσίες αὐτοῦ τοῦ κόσμου¹¹.

Ἀντίθετα, ὁ ἄνθρωπος ποὺ μετέχει στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία γνωρίζει καλὰ τὶς ὑπαρξιακὲς συνεπαγωγὲς τῆς πίστεως του. Ἐδῶ ὁ Θεὸς εἶναι ὁμοούσια κοινωνία τριῶν προσώπων: τοῦ Πατρὸς, τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Τὸ ἐσύ, τὸ ἐγώ, ὁ ἄλλος, συνυπάρχουν ἁρμονικὰ στὸ ἐμεῖς: ὁ ἓνας μὲ τὸν ἄλλο, διὰ τοῦ ἄλλου, γιὰ τὸν ἄλλο. Μοναδικότητα, ἐνότητα καὶ ἰσότητα, εἶναι τὰ κύρια γνωρίσματα τῆς

10. «Δὲν εἶναι δύσκολη ἡ διαπίστωση ὅτι ὑφίσταται μία σημαντικὴ διαφορὰ ὡς πρὸς τοὺς μηχανισμοὺς πρόσληψης τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ λόγου ἀπὸ τὸ διαδίκτυο, σὲ σχέση πρὸς τὸν παραδοσιακὸ μηχανισμό πρόσληψης διὰ τῶν “νοῦ καὶ καρδίας” κατὰ τὴ θεία λατρεία. Ὁ διαδικτυακὸς λόγος προσλαμβάνεται κυρίως ἀπὸ τὸ “φαντασιακό” τοῦ ψυχισμοῦ, κατὰ Λαχάν, μέσω προβολῆς συμβολικῶν μέσων πρὸς τὸν χῶρο τῶν εἰκόνων-ἀναπαραστάσεων τοῦ ψυχισμοῦ καὶ τῆς φαντασίας, καθὼς καὶ ἄλλων δευτερογενῶν ψυχικῶν στάσεων. Ὅλα αὐτὰ συντηροῦν τὴ φαντασιακὴ προσέγγιση στὴν πραγματικότητα. Ἀποτέλεσμα εἶναι τὰ ἄτομα πίσω ἀπὸ τὴ συχνότατη προβολὴ νὰ καλλιεργοῦν τὴν ψευδῆ ἀλλὰ συνάμα καὶ ναρκισσιστικὴ ἀνάγκη γιὰ παρουσία στὸ διαδίκτυο γιὰ λόγους οἱ ὁποῖοι δὲν πηγάζουν ἀπὸ τὶς ἀνάγκες τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ συχνὰ ἀπὸ ἐκεῖνες τῶν ιδίων». Β. Ἱ. Καλλιακμάνης – Χρ.-Γρ. Τύμπας, «Ὁρθόδοξη λατρεία καὶ κατήχηση στὰ ψηφιακὰ μέσα», *Θεολογία* 90, 3 (2019), σσ. 83-84.

11. «Μελετώντας ὥστόσο προσεκτικὰ τὶς στρατηγικὲς αὐτές, εἶναι εὐκόλο νὰ διαπιστώσει κανεὶς ὅτι στὴ συντριπτικὴ τους πλειονότητα λειτουργοῦν εἰς βάρος τῆς εὐμάρειας τοῦ κοινωνικοῦ σώματος καὶ συνάδουν πρὸς τὴ φτωχοποίησή του. Κατὰ μιὰ διαφορετικὴ διατύπωση, θὰ λέγαμε ὅτι οἱ στρατηγικὲς αὐτές δὲν συνιστοῦν μονάχα ἀμυντικούς “ἐπιβιωτικούς” μηχανισμούς, ὅπως ἰσχυρίζονται, ἀλλὰ λειτουργοῦν ἐπίσης καὶ ὡς στρατηγικὲς ἐμπέδωσης τῆς κοινωνικῆς λιτότητας. Μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι ἡ λιτότητα μετανομάζεται τώρα σὲ “πνευματικό” καὶ “ἀπλό” τρόπο ζωῆς, ὁ ὁποῖος ἐπιτρέπει στοὺς ἀνθρώπους νὰ εἶναι “καλὰ καὶ εὐτυχισμένοι μὲ ἐλάχιστες προϋποθέσεις”». Δ. Οὐλῆς, «Τὸ New Age συναντᾷ τὴν πολιτικὴν», *Σύναξη* 147 (2018), σ. 87.

προσωποκεντρικής κοινωνίας. Μοναδικότητα: κάθε πρόσωπο είναι μοναδικό και άνεπανάληπτο, συνεπώς αναντικατάστατο. Ένότητα: κάθε πρόσωπο αυτοπροσφέρεται πλήρως στα άλλα, συνεπώς υπάρχει κοινή ζωή. Ίσότητα: κανένας εξουσιασμός, συνεπώς πλήρης σεβασμός του άλλου. Τον τρόπο αυτόν ζωής –την ελευθερία που αγαπά και την αγάπη που ελευθερώνει– φανερώνει στους ανθρώπους ο Χριστός και βιώνει ο πιστός μέσα στην Έκκλησία.

Κατά συνέπειαν, ο Χριστιανός δεν αδιαφορεί για τον συνάνθρωπο και την κοινωνία. Έχοντας καθολική συνείδηση αγωνίζεται να απαλλάξει τον κόσμο από τον ατομικισμό και την κλειστότητα, τον κολλεκτιβισμό και τον αποκλεισμό, την αποξένωση και την αλλοτρίωση. Πολύ περισσότερο αγωνίζεται να προβάλει όσα καταφάσκουν την όντως ζωή: την πίστη, την ελπίδα, την αγάπη.

4. Άλλαγή στοχοθεσίας

Η τεχνολογία δεν είναι ουδέτερη, εκφράζει πάντοτε μια συγκεκριμένη κοσμοθεωρία. Όθεν, η σύγχρονη τεχνολογία εκφράζει αυτό που ο Σπυρίδων Κυριαζόπουλος ονόμασε «Τεχνικό Πνεῦμα»¹². Πρόκειται για ιδεολογική συνισταμένη του Νεωτερισμού, ή όποια εμφανίζεται σαν μία νέα θεότητα και προάγει μία νέα ουτοπία. Μέσω αυτής το παρόν εξελικτικό στάδιο του ανθρώπου θα διαδεχθεί το στάδιο του μετανθρώπου: Η αντικατάσταση μερών του ανθρώπου, ή επαύξηση των δυνατοτήτων του και ή προσθήκη νέων θα δημιουργήσει τον κυβερνοοργανισμό, ένα υβρίδιο ανθρώπου και μηχανής. Τοῦτο θα γίνεται μέχρι να μηδενισθούν οι περιορισμοί της τωρινής ανθρωπίνης φύσεως, ώστε να επιτευχθεί ακόμη και ή άθανασία¹³. Επιπλέον, ο

12. «Δὲν εἶναι λοιπὸν ἡ τεχνικὴ ἀπλῶς τὸ σύνολον τῶν μηχανικῶν ἀντικειμένων, ἀλλ' ὁ τρόπος, διὰ τοῦ ὁποίου δημιουργοῦνται τὰ σύγχρονα προβλήματα καὶ ἡ μέθοδος τῆς λύσεώς των καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἡ προϋπόθεσις τῆς ανθρωπίνης οὐσίας. Ἰδοὺ διατὶ ὁ λόγος περὶ τεχνικῆς δὲν ἀναφέρεται εἰς τὰ πράγματα, ἀλλ' εἰς τὸν ἄνθρωπον. Δὲν εἶναι λόγος περὶ τεχνικοῦ ἔργου, ἀλλὰ περὶ τεχνικοῦ πνεύματος». Σπ. Δ. Κυριαζόπουλος, *Ἡ καταγωγὴ τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος*, ἰδ. ἐκδ., Ἀθῆναι 1965, σ. 15.

13. «Ὅμως ἡ ἀναζήτησις τῆς ἀθανασίας στὸν ὑπερανθρωπισμὸ δὲν ἀποτελεῖ μόνο φυσικὴ συνέπεια τῆς ἐπιδίωξης τῆς αὐτοβελτίωσης τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ, εἶναι ἐπι-

φαρμακευτικός προσδιορισμός της ήθικης θα οδηγήσει στη διαρκή άτομικιστική ευδαιμονία. Ἡ τεχνολογία φιλοδοξεί καὶ πάλι νὰ λύσει ὄχι μόνο τὰ βιοτικά ἀλλὰ καὶ τὰ υπαρξιακά προβλήματα τοῦ ἀνθρώπου¹⁴. Τὸ σύνδρομο τῆς Βαβέλ ἐμφανίζεται στὸ προσκῆνιο.

Ἐνώπιον αὐτῆς τῆς οὐτοπίας, ἀπότοκης τῆς ἀφελοῦς υπεραισιοδοξίας τοῦ Διαφωτισμοῦ, ἡ ὁποία καταλήγει στὴ δυστοπία ἐνὸς ἀνελεύθερου ὄντος σὲ μία μηχανοκρατούμενη κοινωνία, ἡ Ἐκκλησία Χριστοῦ ὀφείλει νὰ καταδείξει μιὰν ἄλλη υπαρξιακή στοχοθεσία. Σὲ αὐτὴν ἡ τεχνολογία θὰ καταφάσκει τὴν ἀνθρώπινη καὶ τὴν κοσμικὴ φύση, θὰ συντείνει στὴ συνοδοιπορία ἀνθρώπου καὶ φύσεως, φύσεως καὶ πολιτισμοῦ, πολιτισμοῦ καὶ πολιτικῆς, πολιτικῆς καὶ τέχνης, ποὺ ξεφεύγοντας ἀπὸ κάθε καθήλωση στὸ ἐνθάδε θὰ ἀνακαινίζονται συνεχῶς στὴν κοινωνία τους μὲ τὸ υπερβατικό – πρᾶγμα ποὺ θὰ υπερβεῖ κάθε ἐξουσιαστικὸ δυῖσμο Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, ἀνθρώπου καὶ συνανθρώπου, ἀνθρώπου καὶ φύσεως, σώματος καὶ ψυχῆς, εἰκονικοῦ καὶ πραγματικοῦ, τοπικοῦ καὶ παγκοσμίου.

Συνεπῶς, γίνεται κατανοητὴ ἡ διαφορὰ μεταξὺ διαδικτυακῆς ἐκκλησίας (*online religion*) καὶ Ἐκκλησίας στὸ διαδίκτυο (*religion online*)¹⁵. Στὴν πρώτη περίπτωση ἔχουμε τὴν προσομοίωση μιᾶς ἐκκλησίας, μὲ τὴν ὁποία συνδέεται διαδικτυακὰ κάποιος, μὲ ὅ,τι τοῦτο συνεπάγεται. Πρόκειται γιὰ αὐτοαναφορικὰ ἄτομα ποὺ ἀναζητοῦν αὐτοαναφορικὲς ἐμπειρίες σὲ αὐτοαναφορικὰ εἶδωλα.

πλέον ἀναγκαία, καθὼς οἱ ἀναβαθμίσεις ὑπὸ τὴ σκιά τοῦ θανάτου δὲν μποροῦν νὰ ἀξιοποιηθοῦν στὸν μέγιστο βαθμό. Μόνο μετὰ τὴν ἐπίτευξη τῆς ἀθανασίας ὁ ἄνθρωπος θὰ ἔχει τὸν ἀναγκαῖο χρόνο ὄχι μόνο γιὰ τὴν πλήρη ἀξιοποίησή τους, ὅσο ἐπίσης γιὰ τὴν ἐπίλυση ὅλων τῶν προβλημάτων του καὶ τὴν ἐκπλήρωση τῶν ὀνείρων του». Θ. Τάσης, «Ὑποσχέσεις ἀθανασίας: μία συγκριτικὴ προσέγγιση ὀρισμένων ὄψεων τοῦ υπερανθρωπισμοῦ καὶ τοῦ τεχνικοῦ μετανθρωπισμοῦ», *Θεολογία* 92, 1 (2021), σ. 98.

14. «Τὰ τεχνικὰ ἐπιτεύγματα ἐξασφαλίζουν μία σειρὰ ἀπὸ θεϊκὲς ιδιότητες (παντογνωσία, παντοδυναμία, πανταχοῦ παρουσία), παρέχοντας στὸν σύγχρονο ἄνθρωπο τὴν αἴσθηση τῆς υπέρβασης καὶ τῆς ἀπολύτρωσης ἀπὸ τὰ δεσμὰ τοῦ φυσικοῦ δεδομένου. Ἡ Τεχνοεπιστήμη εἶναι τὸ σύγχρονο ἀνάλογο τῆς Θείας Χάριτος καὶ οἱ ἐφαρμογές της συχνὰ προσλαμβάνουν πνευματικὲς διαστάσεις, προσφέροντας στὸν μεταθρησκευτικὸ ἄνθρωπο μιὰ αἴσθηση μυστικῆς ἐμπειρίας». Δημ. Ἰω. Μπεκριδάκης, «*Homo ex machina*: ἡ θεολογία, ἡ ἐπιστήμη καὶ τὸ πρόβλημα τῆς τεχνικῆς», *Θεολογία* 91, 1 (2020), σ. 103.

15. Bl. Chr. Helland, "Online religion as lived religion. Methodological issues in the study of religious participation on the internet," *Online. Heidelberg Journal of Religions on the Internet* 1, 1 (2005), σσ. 1-16.

Στὴ δεύτερη περίπτωση μία Ἐκκλησία χρησιμοποιεῖ τὸ διαδίκτυο μὲ τρόπο ποὺ νὰ προσκαλεῖ τὸν ὅλον ἄνθρωπο νὰ μετάσχει στὴν ὅλη ζωὴ της. Ὅπως π.χ. ἡ φωτογραφία τῶν παιδιῶν κάποιου ἔχει νόημα μόνον ὅταν θυμίζει ὅτι ὄντως ζωὴ εἶναι τὸ ἄγγιγμά τους, ἡ συνομιλία καὶ τὸ παιχνίδι μαζί τους, ἡ βίωση τῆς γονικότητας καὶ τῆς παιδότητας ἀπὸ ἔνσαρκα καὶ ὑπαρκτὰ πρόσωπα. Ὡς ἐκ τούτου, τὰ πάντα παραπέμπουν στὴ βίωση ἀνθρωποποιῶν δεσμῶν, ἥτοι τὴ μετοχὴ σὲ ἕνα πλέγμα σχέσεων ποὺ συνιστοῦν τὸν ἐκκλησιαστικὸ τρόπο ζωῆς. Ὅλα παραπέμπουν στὸ πρωτότυπο, στὶς ἀγαπητικὲς διαπροσωπικὲς σχέσεις, οἱ ὁποῖες ἐπιτελοῦνται –μεταξὺ ἄλλων– μὲ τὸ βλέμμα, τὴν ἀκοή, τὸ ἄγγιγμα, τὸ χαμόγελο¹⁶. Στὴν προσωποκεντρικὴ κοινωνία τὰ πρόσωπα συσκέπτονται, συναισθάνονται, συμβοῦλονται· στὴν ἀλληλοπεριχώρησή τους δίδουν καὶ ἀνταποδίδουν ὅτιδήποτε ἀληθινό, βιώνουν τὸ ὁμοούσιο.

5. Ζωντανὴ μαρτυρία

Ἡ Ἐκκλησία καλεῖται νὰ ἀντιμετωπίσει τὶς προκλήσεις τῆς σύγχρονης ἐποχῆς¹⁷ παρουσιάζοντας τὸν φιλόανθρωπο Θεὸ καὶ τὸν φιλόθεο ἄνθρωπο, τὸν συνανθρώπινον συνάνθρωπο καὶ τὸν κόσμον κόσμημα. Χωρὶς ἀφ' ἐνὸς νὰ λησμονεῖ ὅτι μέσα στὴν ἱστορία δὲν πρόκειται νὰ ἐπιτευχθεῖ μία τέλεια κοινωνία –ἀφοῦ αὐτὴ εἶναι δῶρο Θεοῦ ποὺ θὰ δοθεῖ στὰ

16. «Ὅμως ταυτόχρονα ἡ διαδικτυακὴ μετάδοση ὀφείλει νὰ ἰδωθεῖ ὅχι ὡς κάτι πῆρες, ἀλλὰ ὡς ὑπόμνηση. Δὲν ὑποκαθιστᾷ δηλαδὴ τὸ ἐνσώματο ἀντάμωμα, δὲν εἶναι ἰσοδύναμό του. Ἀποτελεῖ ὑπόμνηση ὅτι αὐτὰ ἐκκρεμοῦν. Τὸ νὰ ἔχω δίπλα μου τὴ φωτογραφία τῆς ἀγαπημένης/τοῦ ἀγαπημένου μου εἶναι πολὺτιμο ὅταν περνῶ ζόρια στὴ μοναξιά μου, μὰ ἡ φωτογραφία δὲν εἶναι ὁ ἀγαπημένος/ἡ ἀγαπημένη μου. Τὸ ἀντάμωμα ἐκκρεμεῖ, καὶ ἡ μεγάλῃ ζημιὰ θὰ γίνῃ ἂν πάψω νὰ νιώθω ὅτι ἐκκρεμεῖ». Θ. Ν. Παπαθανασίου, Ἡ Ἐκκλησία στὴ νέα ψηφιακὴ ἐποχὴ, <https://dimoskaipoliteia.gr/2020/12/08/h-ekkklisis-sti-nea-psifaki-epoxi/> [3.10.2023].

17. «Ἡ Ἐκκλησία καλεῖται νὰ ἀκούσει, νὰ καταλάβει, νὰ διαλεχθεῖ καὶ νὰ ὀριοθετήσῃ τὰ ζητήματα αὐτὰ ὅχι πολεμικὰ ἢ ἀπολογητικὰ, ἀλλὰ ὑπεύθυνα καὶ χριτικὰ νὰ ἐπικαιροποιήσῃ τὴν ταυτότητά της, ὡς πρόταση ζωῆς, ὥστε νὰ διασώξῃ τὸ εἶναι της, ἥτοι τὸ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου ἐν Χριστῷ». Ἀλ. Κατσιάρας, «Ἡ ὁρθόδοξη ἀνθρωπολογία ἐνώπιον μιᾶς νέας “κανονικότητας” (“new normal”) ἢ μιᾶς νέας “θρησκευτικότητας”», *Θεολογία* 92, 1 (2021), σ. 305.

ἔσχατα–, ὀφείλει ἀφ’ ἑτέρου νὰ τὴν εἰκονίζει ἐδῶ καὶ τώρα, πάντοτε καὶ παντοῦ. Πέραν τῶν συμπληγάδων τῆς οὐτοπίας καὶ τῆς δυστοπίας, ἡ Ἐκκλησία ὀφείλει νὰ θυμίζει ὅτι μόνο ἡ κοινωνία μὲ τὸν Ἄκτιστο Θεὸ μπορεῖ νὰ προσφέρει στὸν κτιστὸ ἄνθρωπο τὴν πληρότητα τῆς ζωῆς καὶ τὴν ἀθανασία. Συνεπῶς ἡ Ἐκκλησία καλεῖται νὰ εἶναι αὐτὸ ποὺ πρέπει νὰ γίνεται: τόπος ἀνάστασης καὶ τρόπος ἐπανάστασης.

Ἄν δὲν κάνει τοῦτο, τότε ἐκπίπτει σὲ ἓναν ἀκόμη ἐγκόσμιο θεσμό, ἀνούσιας διαμάχης ἄσχετων ἐχθρῶν καὶ ἄσχετων φίλων.

SUMMARY

An ecclesiastical dystopia:
the possibility of a digital church without a physical presence

By Stavros S. Fotiou, *Prof.*
University of Cyprus,
Founding Member of Cyprus Academy

The harmonious communion of human beings with God, themselves, their fellow human beings, and nature, is the way of life that the Church proposes. This ethos is best experienced in the Divine Liturgy. There, every believer, with all its psychosomatic dynamism, meets with any fellow human being, beyond any biological or cultural distinction. Thus, the local Church is constituted as a community of specific persons, with a specific mission in the world.

Modern technology allows people who share the same religious beliefs to connect online. But their non-physical presence has negative consequences for their interpersonal relationships and their entire presence in the world.